

Самоактуалізація – основна умова формування досвіду самостійної практичної діяльності майбутніх соціальних педагогів

Світлана ГРИЩЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Чернівецького національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

Одним із напрямів модернізації вищої освіти на сучасному етапі є формування у студентів навичок самостійної роботи. З огляду на це виникає потреба розглянути питання щодо організації й управління самостійною роботою студентів, зокрема тих, які навчаються за фахом «Соціальна робота» та «Соціальна педагогіка».

Навчання складається із пізнавального (когнітивного), розвивального і виховного компонентів, однак жоден із них неможливо реалізувати за умови відсутності в його основі самостійної діяльності: теорія стає досвідом і переконаннями лише через практику (діяльність). Самостійна робота – основа процесу пізнання.

Сучасні українські дослідники визначають різні компоненти діяльності: мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, цілеутворюючий, операційно-результативний, емоційно-чуттєвий (Н.Ничкало); загальнонавчальний, пізнавальний, перетворювальний (творчий), самоорганізуючий тощо (Л.Момот), де спільне – це процесуальний ланцюжок перетворень: мотивація – самоорганізація – самостійна діяльність – результат (пізнавальний, виховний, емоційний) [6].

Процес запам'ятовування тісно пов'язаний із здобуттям знань (запам'ятовується те, що має особистісне значення, справило враження, здивувало) і самостійною роботою: зацікавлення зумовлює допитливість (чому це так?), допитливість – пошукову діяльність, а результатом стають міцні знання, переконання. Отже, емоційність і допитливість спонукають до самостійної праці.

Самостійна діяльність – це завжди творчість, якщо є самоактуалізація особистості, адже самостійність, на думку психолога А.Ребера, – це модель поведінки, яку виявляють більше внутрішні чинники психологічної природи людини, ніж зовнішні фактори оточення [1, с. 216–220; 3, с. 204]. Софія Русова зазначала, що жоден учитель, жоден керівник школи не зможе розгадати внутрішніх потреб кожної дитини і той час, що їй потрібний для дозрівання й усвідомлення, а сама дитина це виявляє нам у вільній праці і проявах своєї енергії [3, с. 204; 8, с. 220]. Самоактуалізація – це потреба самовдосконалення, прагнення розвитку і виявлення своїх

можливостей. Цієї думки дотримувалися А.Маслоу, К.-Р.Роджерс та ін. Справді, самостійна робота як процес тісно пов'язана з такими поняттями, як самокерівництво, самосвідомість, самореалізація, саморегуляція, самодопомога, самоконтроль [3, с. 204; 7, с. 311–315]. Поняття «самоактуалізація» запропонував К.Голдштейн як мотив усвідомлення всіх своїх потенційних можливостей. У теорії особистості А.Маслоу самоактуалізація – це високий рівень психологічного розвитку, «актуалізація» потенціалу особистості.

На сучасному етапі є необхідність у виокремленні основних підходів до визначення самоактуалізації особистості в цілому і майбутніх бакалаврів соціальної сфери зокрема, а також у розкритті потенційних можливостей процесу самоактуалізації особистості щодо вдосконалення організації самостійної навчальної діяльності і підвищення ефективності її здійснення в умовах педагогічного університету.

Однак, як зазначають викладачі, інтерес до навчання у студентів постійно знижується. Тому недостатньо просто давати знання, необхідно задіювати такі важелі, щоб у студента виникла внутрішня потреба навчатися. Без самоактуалізації навчання часто нерезультативне.

Великий за обсягом матеріал нормативних дисциплін фаху «Соціальна педагогіка» й обмежена кількість годин на його вивчення потребують широкого використання різних видів (індивідуальних, парних, групових) і форм самостійної роботи як на практичних та лекційних заняттях, так і в позаурочний час (виконання індивідуального завдання, пошуково-дослідна, креативна діяльність, асистування викладачеві тощо). За складністю завдання поділяють на репродуктивні (прочитати, відтворити, вивчити, відповісти на запитання, скласти план за прочитаним тощо) і творчо-пошукові (дібрати

матеріал за темою, цікаві повідомлення про науковця, історію соціальної роботи та соціальної педагогіки; підготувати виступ, промову, репортаж, соціальну рекламу тощо). Роль викладача – надати якісну педагогічну допомогу студенту в організації і формуванні навичок самостійної роботи. Рекомендації для самоосвіти охоплюють планування самостійної роботи і її проведення, завдання (набуття, узагальнення і систематизація знань та вмінь), прийоми самоперевірки і контролю. Форма такої допомоги може бути різною, залежно від рівня готовності студентів, кількості тих, хто потребує допомоги, її змісту (консультація, демонстрування прикладу виконання завдання, практична допомога на лекції або практичному занятті, усна рекомендація, роздруковані рекомендації студентам з дисципліни тощо), – але спрямована на усвідомлення студентом своїх потенційних можливостей. Завдання викладача – викликати у студента прагнення до навчання, адже відсутність у молоді мотивації до навчання зводить нанівець усі зусилля педагогів [3, с. 204].

Формування готовності студента до самостійної роботи шляхом самоактуалізації

Вивчаючи питання про формування готовності студента до самостійної роботи, важливо знати, що викликає мотивацію до навчання і діяльності. Наприклад, визначаючи соціалізацію особистості як надзавдання соціальної педагогіки в розділі «Теоретичні засади соціальної педагогіки», викладач може подати інформацію студентам у готовому вигляді, через роботу в групі, парі або за допомогою методу «мозкового штурму» (при цьому хтось обов'язково займе пасивну позицію), а можна запропонувати кожному намалювати в зошиті промені від слів «соціалізація особистості» і записати всі можливі її напрями (зв'язок з освітою і вихованням, соціальні контакти, соціальні орієнтири, входження в соціальне середовище (Б.Д. Паригін); входження особистості в соціум на основі наслідування (Є.Кузьмін); нерозривно пов'язані процеси: біологічний (процес фізичного дозрівання) і соціальний (визрівання як особистості) (Л.С. Виготський).

Систематичне використання такого виду самостійної роботи розвиває асоціативне мислення, формує навички виокремлення й узагальнення. Хоча завдання може бути складнішим: поняття та його складові. Наприклад, у темі «Зміст реабілітації дітей з функціональними обмеженнями» виділено як складову соціальну реабілітацію, яка діє за принципами, що визначила науковець О.Безпалько: здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми; безперервність і постійність їх проведення; індивідуальний підхід до визначення обсягу, характеру та змісту реабілітаційних заходів. Але якщо на занятті викладач може спрямовувати процес самостійної роботи, то головна проблема домашньої самостійної роботи – відсутність

самоорганізації і самоконтролю студента [там само, с. 205].

Вивчення напам'ять – складний процес запам'ятовування і відтворення матеріалу. Часто на практичних заняттях відбувається блокування етапу відтворення (увагу викладача і студентів зосереджено на однокурсникові, який відповідає; сторонні звуки; зауваження заважають процесу вільного відтворення). Для міцного запам'ятовування викладач повинен дати студентам кілька корисних рекомендацій: 1) вивчати необхідний матеріал за 2–3 дні до його складання; 2) використовувати звичні для кожного прийоми (залежно від типу пам'яті: запам'ятовування на слух (читаючи вголос і слухаючи себе), «фотографування» сторінки і пригадування літер та слів шляхом уявного перенесення їх на стелю чи стіну аудиторії, де немає зорових подразників тощо); 3) робота перед дзеркалом (на жаль, цей підхід ще рідко використовують у методиці вивчення навчального матеріалу): а) студент дивиться у дзеркало і бачить «першого слухача» (дзеркало як зоровий подразник випробовує міцність вивченого – якщо студент збивається, треба повертатися до попереднього етапу); б) дивлячись на своє відображення, молоді люди інтуїтивно намагаються виглядати кращими під час декламування: вони імітують дикцію викладача, телеведучих, тобто «спілкуючись, творять» (М.Монтень розмову наодинці вважав спілкуванням сам на сам («Досліди»), але не всі вчені поділяють цю думку); в) одночасно студенти спостерігають за своїми мімікою, жестами, поставою (адже зауваження викладача «стати рівно», коли студент себе не бачить, не сприяє формуванню навичок самоконтролю і самооцінки); 4) читати напам'ять брату (сестрі), мамі, однокласнику; 5) вчасно складати вивчений матеріал викладачу.

Такий підхід формує навички самонавчання, завдяки йому не блокується відтворення, студент стає спокійним під час опитування, а тому відкритим для навчання.

Музика, образотворче мистецтво загострюють емоційне сприйняття, тому їх необхідно органічно поєднувати в навчанні. Студенти із зоровою пам'яттю намагаються «малювати», тобто уявляти текст. Таке поєднання тільки на користь навчанню. Тому треба з розумінням ставитися до інтуїтивних спроб деяких студентів поєднати навчання зі слуханням улюблених мелодій, кресленням у зошиті під час лекцій. Ці ідеї, здобуті досвідом викладання, знаходимо і в Г. Драйдена та Дж. Вос. У їхній книжці «Революція в навчанні» виокремлено поради для самостійного навчання, зокрема: навчатися за допомогою кількох відчуттів, а не одного; використовувати для запам'ятовування не конспектування, а допоміжні засоби як стрижневі: музику, малюнок, асоціативну схему (у логічній послідовності вибирати з тексту ключові поняття і знаходити між ними зв'язок); промовляти (повторювати) і розмірковувати, робити це емоційно: саме через мозковий

емоційний центр інформація потрапляє у довготривалу пам'ять [там само, с. 206; 4, с. 145–182].

Методика оволодіння педагогами рівнів саморегуляції

Методика оволодіння педагогами рівнями саморегуляції передбачає таку послідовність: знання про саморегуляцію; розуміння і застосування знань, умінь та навичок; аналіз, синтез, оцінювання ситуації і власних можливостей.

Засвоєння знань про саморегуляцію – це набуття вміння аналізувати складну взаємодію, виділяти головне в ній, оцінювати ситуацію і визначати перспективний план дій у своїй подальшій діяльності.

Викладач, враховуючи свої індивідуальні особливості (переваги і недоліки), повинен погоджувати систему особистісних якостей (почуттів, мотивацій, волі) з системою об'єктивних умов і вимог діяльності, із здібностями студентів та їхніми психічними станами, ставленням до навчання і динамікою педагогічної ситуації. Викладач має час від часу оцінювати свої можливості і визначати власні ресурси. Молодий викладач, якщо в нього щось не виходить на занятті і йому не вдається завоювати повагу студентів до своєї особистості, повинен уміти оперативно перебудовувати структуру заняття і характер взаємодії, відшукувати компроміси і не боятися визнати свої помилки [3, с. 117].

Спостерігаючи за поведінкою людини, виявом емоцій та волі, можна дати оцінку її якостям. Як зазначає Ф.Перлз, головною умовою саморегуляції є стан рівноваги. «Будь-яке порушення організмичної рівноваги становить неповний гештальт, незакінчену ситуацію, яка змушує організм бути творчим, знаходити засоби та шляхи відновлення рівноваги... Формування фону, який стає особливо сильним, тимчасово приймає на себе управління всім організмом. Це головний закон організмичної саморегуляції» [там само].

Якщо немає рівноваги, педагог може штучно, шляхом захисних реакцій, ухилитися від проблем, не сприйняти їх на достатньому рівні, у нього може статися нервовий зрив або він може навіть захворіти. Різновидом дії захисних механізмів може бути і некритичне сприйняття чужих ідей, поглядів, що також негативно впливає на корекцію емоцій і поведінки викладача. Перекладаючи свої поразки на інших людей, особистість не бажає знаходити компроміси, змінювати свою поведінку та діяльність. Тому вона повинна знаходити джерело самопідтримки в самій собі шляхом мобілізації зусиль для подолання негативних емоцій [там само].

Задоволення потреб вимагає активізації діяльності через пояснення важливості тих або інших способів поведінки і реалізацію вольових зусиль. Отже, саморегуляція особистості має бути там, де є необхідність врегулювати внутрішню психічну сферу людини, стабілізувати її психічний стан і повернути до звичайного життєвого ритму. Тому процес саморегуляції – в основі самоактуалізації.

Організація і керівництво самостійною роботою

Готуючи повідомлення чи реферат, студенти перших курсів не завжди знають, що треба використовувати не одне джерело, а хоча б три, що важливо систематизувати, узагальнювати матеріал і виявляти власну позицію (вона виникає лише тоді, коли студент вільно володіє інформацією з певних джерел). Наступний етап – вміння передати інформацію (а не читати на практичному занятті), тому важливо навчитися її розповідати, і дзеркало тут стає незамінним помічником (адже неможливо одночасно дивитися і в зошит, і на себе).

На першому етапі організації самостійної роботи студентів доцільно використовувати тренувальні вправи за зразками, наслідувальні і порівняльні, і лише згодом переходити до узагальнюючих, контрольно-перевірочних, проблемних, творчих і дослідницьких завдань. В основі роботи на практичному занятті із соціально-педагогічних та соціальних дисциплін мають бути завдання, які сприяють самоактуалізації особистості студента, спонукають до творчості (відкриття нових значень через особистісно значуще). Л.С. Виготський зазначав: «Творчість виникає там, де людина уявляє, комбінує, змінює чи створює щось нове», тобто діяльність і творчість взаємозумовлені і взаємопов'язані [2, с. 367; 3, с. 206].

Творчість завжди поєднує індивідуальне і загальне через різні види і форми діяльності, в яких розкриваються здібності, потреби, мета. Найяскравіше виявляють себе студенти у наукових працях: рефератах, есе, тезових планах, курсових, бакалаврських, дипломних, магістерських роботах. Уміння і навички написання відпрацьовують на модульних контрольних роботах і в рефератах. Звичайно, викладач соціально-педагогічних дисциплін не має можливості (і часу) на практичних заняттях навчати студентів писати наукові роботи, однак він може на кожний студентський стіл підготувати рекомендації, переглянувши які, студент зробить необхідні висновки.

Серед рекомендацій можуть бути такі:

1. Вимоги до наукової праці: грамотність, відповідність темі, наявність цитат, логічність і послідовність викладу думок (від прикладів до узагальнень або навпаки), оригінальність форми, наявність власної позиції, вміння узагальнювати тощо.

2. Звернути увагу: тема має бути відображена у вступі, в основній частині та висновку.

3. Обсяг наукової роботи залежить від її виду. Традиційно в курсовій відводять 3–5 сторінок на вступ (чому обрано цю тему?); закінчення – не менш як 3 сторінки (які висновки можна зробити з написаного?), основна частина з прикладами і цитатами – 30 сторінок.

4. У науковій роботі необхідно використовувати такі звороти, як «ми вважаємо», «на нашу думку», «з нашого погляду» тощо.

Випускна робота бакалавра – це самостійна науково-дослідна робота студента, метою якої є теоретичне узагальнення однієї з актуальних проблем соціальної педагогіки і технологій соціально-педагогічної діяльності та виконання дослідження щодо її розв'язання в умовах функціонування соціальних інституцій різного типу. Зміст роботи має бути тісно пов'язаний зі змістом професійної діяльності соціального педагога. Випускні роботи подають до захисту у вигляді спеціально підготовленого і переплетеного друкованого рукопису. Її керівниками призначають доцентів і старших викладачів кафедри соціальної педагогіки. До написання випускної роботи допускають студентів, які повністю виконали навчальний план.

Важлива проблема – формулювання викладачем теми наукової роботи: якщо тема звучить емоційно, актуально для студента, змушує замислитися, тоді в нього є всі підстави творчо і відповідально поставитися до виконання завдання. Доречно використовувати «гнучкі теми», тобто дотичні до різних тем, які вивчаються під час підготовки бакалаврів за фахом «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота», наприклад: «Молодіжні об'єднання як інститут соціалізації і соціального виховання», «Соціальний педагог як організатор соціального патронажу клієнтів», «Особливості педагогічної профілактики адиктивної поведінки підлітків». Студенти навчатимуться висловлювати власну думку, зіставляти, аналізувати, а не списувати готові роботи. Тільки «пропущена крізь себе» тема викликає бажання творчості, самовираження, а запропоновані рекомендації створюють умови для їх реалізації.

Часто студенти навіть старших курсів не вміють у тексті швидко знаходити головне, скласти тезовий конспект. Тому доцільно з першого курсу навчати працювати з підручником та іншими науковими джерелами (статтями, монографіями, навчальними посібниками): прочитай уривок, підкресли (познач) олівцем у кожному реченні ключові слова (слово), які мають основне змістове навантаження; випиши ці слова ланцюжком, спробуй визначити мету повідомлення (склади схему).

Розвитку навичок самостійної роботи студента сприяють правильний добір і розумне дозування завдання з урахуванням рівня та глибини його знань (від простіших до складніших, від теоретичних до практичних) через стимулювання і заохочення («Ти це можеш!»). На думку А.Маслоу, стимулювання – необхідна умова реалізації найвищих людських потреб – у творчості і самоактуалізації, тому позитивне оцінювання, заохочення словом на лекційних і практичних заняттях не тільки створюють доброзичливу атмосферу для навчання, а й мотивують до самостійної роботи. Мотиви можуть бути різними: пізнавальний, розвивальний, розважальний, ціннісний (навчатися – добре, корисно, важливо тощо), практико орієнтований, самостверджувальний (прагнення бути кращим від інших чи

іншого, привернути увагу тощо). Тому важливо створювати ситуацію успіху при індивідуальному дозуванні навчального матеріалу, що стимулюватиме студента до подальшого самовдосконалення, формуватиме мотивацію до навчання. Однак лише сприятливої атмосфери і мотивації до самостійного навчання недостатньо, необхідне вольове зусилля або звичка працювати самостійно. Тому важливим компонентом є самокерівництво як внутрішнє управління своєю поведінкою на основі особистих переконань і цінностей. Засвоєння матеріалу відбувається лише за умови систематичної усвідомленої діяльності, рефлексії [там само, с. 207].

Отже, самоактуалізація студентів сприяє формуванню навичок самостійного набуття і використання знань. Це підґрунтя безперервної освіти, творчості, самореалізації особистості. Серед складових процесу формування навичок самостійної роботи студента (емоційність, системність, розумне дозування, використання різних видів мистецтва, заохочення, врахування особливостей пам'яті) самоактуалізація – на першому місці. Результати досліджень підтверджують необхідність цілеспрямованого впливу на особистість студента з метою підвищення результативності його самоактуалізації і самостійної діяльності під час навчання в педагогічному університеті.

Література

1. *Большой* толковый психологический словарь. – Т.2 (П–Я); Пер. с англ. – ООО «Издательство АСТ», «Издательство «Вече», 2003. – 560 с.
2. *Выготский Л.С.* Умственное развитие детей в процессе обучения // Собр. соч.: В 6 т. – Т.3. – М., 1983. – 584 с.
3. *Грищенко С.В.* Самовиховання особистості: Монографія. – Чернігів, Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2009. – 252 с.
4. *Гордон Драйден, Жаннетт Вос.* Революція в навчанні / Пер. М.Олійник. – Львів: Літопис, 2005. – 541 с.
5. *Ісаєва О.О.* Організація та розвиток читачької діяльності школярів при вивченні зарубіжної літератури: Посібник для вчителя. – К.: Ленвіт, 2000. – 184 с.
6. *Момот Л.* Діяльнісний компонент особистісно орієнтованого змісту освіти // Освітній дайджест. – 2004. – №4 (8). – С. 76–78.
7. *Психологічна* енциклопедія / Упор. О.М. Степанов – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
8. *Русова С.* Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

Анотації

Світлана ГРИЩЕНКО

Самоактуалізація – основна умова формування досвіду самостійної практичної діяльності майбутніх соціальних педагогів

У статті розглянуто складові формування у студентів – майбутніх соціальних педагогів – готовності до самостійної роботи; наголошується на особливому значенні в цьому процесі самоактуалізації

як потреби самовдосконалення, прагнення розвитку і виявлення своїх можливостей.

Ключові слова: самоактуалізація, самоконтроль, саморегуляція, самоорганізація, самоосвіта.

Светлана ГРИЩЕНКО

Самоактуализация – основное условие формирования опыта самостоятельной практической деятельности будущих социальных педагогов

В статье рассмотрены составляющие формирования у студентов – будущих социальных педагогов – готовности к самостоятельной работе; подчёркивается особенное значение в этом процессе самоактуализации как потребности самоусовершенствования, стремления к развитию и проявления своих возможностей.

Ключевые слова: самоактуализация, самоконтроль, саморегуляция, самоорганизация, самообразование.

Svitlana HRYSHCHENKO

Self-actualization as the main circumstance of forming experience in individual practical activities of social educators to be

The article describes the main components of forming the disposition to future work for students – social educators to be. Self-actualization as the necessity for self-improving and aspiration for development and expressing the abilities is emphasized.

Key words: self-actualization, self-control, self-regulation, self-organization, self-education.